

LA «RHETORICA NOVA» DE RAMON LLULL (*)

1.—Les obres que mereixen un lloc en la història literària són les que tenen *estil*, és a dir aquelles en les quals forma i contingut s'acorden íntimament en llur expressió. Però, fins a quin punt aquest estil brolla automàticament, o és fill de la reflexió i del treball conscient? I, anant més enllà; per on passa la línia que separa la creació, que no vol dir improvisació, d'allò que despectivament anomenem *pasticcio*?

La literatura catalana medieval té el seu estil. El té en la poesia, ràpidament degenerada en manierisme. El té en la prosa, durant més temps espontània i privada d'artifici, fins que la influència de l'art dictatòria i del ciceronianisme van treballant-la de fora endins i la desequilibren. Aquest treball d'elaboració de l'estil, fill de l'ambient o de la imitació, podem observar-lo en algunes pàgines de les nostres cròniques, per exemple quan adopten certs procediments narratius i de captació de l'interés de l'auditori propis de la poesia joglaresca. Un arriba a pensar que hi havia certa manera de referir les accions de guerra.

2.—La producció, tan abundosa i tan variada, de Ramon Llull, ofereix un camp temptador per a assajar un estudi de la relació entre l'estil i la seva tècnica. Aquesta paraula reconec que pot semblar excessiva, perquè implica una actitud persistent i reflexiva que no sembla que la nostra literatura doscentista adoptés en la prosa d'una manera metòdica. De tota manera, igual que la poesia obeeix a unes normes

(*) Aquest estudi fou escrit en 1946 per a la *Miscel·lània* d'homenatge al ben recordat Mossèn Salvador Galmés. El reproduceixo sense essencial alteració. Amb data molt anterior, el 19 de maig de 1930, a la *càtedra Ramon Llull* de la nostra Universitat, vaig donar una conferència que restà inèdita, sobre *La tècnica literària de Ramon Llull*, on vaig exposar alguns dels punts que després foren ampliat en el present estudi. Amb ell es relaciona el pròleg sobre *L'expressió literària en l'obra lul·liana* publicat a *R. Llull. Obres essencials* (Barcelona, Editorial Selecta, 1957; vol. I, pp. 85-100).

(tècnica del vers), l'art retòrica seguia també les seves (tècnica de la persuasió).

Ramon Llull acut a recursos de composició purament formals: la mètrica i la rima, el ritme paral·lelístic en la prosa, la prosa rimada. També es val d'altres procediments de composició més íntimament lligats amb l'estructura interna de l'obra: les descripcions d'un paisatge convencional com a escenari de les disputes filosòfiques; el diàleg i la forma novel·lesca; l'al·legoria i els apòlegs; els proverbis etc. Ramon Llull emprà conscientment aquests recursos. No ho fa perquè posi la finalitat de la seva obra en una línia d'estricta creació formal. Llavors hauria estat infidel a la seva doctrina de la primera i segona intenció. Quan es val dels procediments literaris que jutja més adients a assegurar la divulgació dels seus escrits, mostra ben clar que considera aquells procediments com un mer instrument posat al servei de la seva idea. Els usa com una mera coloratura literària. Per tant, com retòrica.

3.—Quins elements la constitueixen? Quina influència tenia la preceptiva contemporània en aquells recursos de tècnica literària? Alguna vegada Llull parla reflexivament de la dificultat d'emprar-los. I els compara amb altres tècniques. Recordem, com exemple, el pròleg dels *Cent Noms de Déu*. Endemés, ell coneixia l'art de trobar, l'havia practicat en la joventesa, i havia tingut tracte amb trobadors i joglars, les activitats dels quals tantes vegades recorda en els seus llibres.

4.—Però no solament és l'artifici de les escoles de poesia el què li era conegut, sinó que en diversos llibres fa al·lusió a l'art retòrica. Per exemple, en el *Libre de Contemplació*, en la *Doctrina pueril*, en l'*Arbre de la Ciència*, en l'*Aplicació de l'Art General* i en l'*Ars generalis ultima*. També escrigué una *Retòrica nova*, seguint el seu propòsit d'aplicar a totes les ciències els principis de l'*Ars magna*. La coneixem només en la versió llatina: *Rhetorica nova*. Com entenia Llull la retòrica? Contindria aquell tractat, com jo havia suposat abans de conèixer-lo bé, una mena d'autocomentari de la tècnica literària lul·liana? El punt més alt d'aquesta recerca fóra arribar a determinar la doctrina lul·liana de la bellesa de l'art literària. Sobre ella, basant-se en uns passatges de l'*Ars generalis*, Menéndez Pelayo va dir coses molt altes de doctrina al primer volum de la *Historia de*

*las ideas estéticas en España.*¹ P. Font y Puig reprengué el tema amb agudesa en el seu assaig *Polarización y unificación* (Múrcia, 1931) i sobre tot en l'article *Llull i la categoria estètica del poètic* (*Quaderns de Poesia*, Barcelona, 1935, novembre) on descobreix nous punts de vista.²

No tinc la gosadia de volar tan alt. Ni em plantejo tampoc un problema d'estilística. No crec massa en l'eficàcia d'un mètode d'investigació d'aquest tipus, si només disseca les fibres de la forma, separant-la de la idea que automàticament la crea quan s'hi embolcalla. En un altre ordre, també confesso que, influït potser per l'esteticisme de fi de segle, vaig creure un temps possible d'estudiar la vàlua literària de l'obra lul·liana, negligint el pensament que la informa. Un va reaccionant; molt hi ha contribuït la moderna revalorització del pensament lul·lià, gràcies en gran part a poder avui disposar de les edicions del text original de tantes obres fonamentals de mestre Ramon, que la tenaç vocació de Mossèn Salvador Galmés ha anat treient a llum.

5.—La *Rhetorica nova* de Ramon Llull em donarà la matèria principal d'aquest article. No és solament un text inèdit; és també un text interessant. Ens il·lumina la manera com Llull vivifica i assimila certs recursos literaris propis del temps, que en altres mans haurien sigut únicament receptes de taller.

Aquest tractat només ens és arribat en llatí, però els manuscrits porten un explícit en el qual es declara que l'autor l'escrigué en català, a Xipre, el mes de setembre de 1301 i que fou traduït al llatí a Génova l'any 1303.

6.—Ramon Llull quan arribà a Xipre, venia de Mallorca on havia viscut una temporada de producció febrosa. Una de les obres que hi

¹ Vaig referir-me a la valoració tan justa i rica d'intuïció de la *Rhetorica* per MENÉNDEZ PELAYO a la conferència *Menéndez Pelayo y Ramón Llull* (Universidad de Barcelona. *Conferencias pronunciadas con motivo del Centenario de Marcelino Menéndez y Pelayo*; Barcelona, 1956; I, p. 96).

² GUILLEM FORTEZA, *Irradiació estètica de l'obra lul·liana* (*La Nostra Terra*, Palma de Mallorca, 1934) parla de la *Rhetorica*, però segons el text no autèntic el qual és tractat més avall (§ 8). D'ell procedeix la definició de la retòrica com *alchymia verborum*, ja retreta per MENÉNDEZ PELAYO a la *Historia de las Ideas Estéticas*.

compongué fou l'*Aplicació de l'Art general* en la qual, com ja veurem, tracta també de la retòrica. Feia uns vint anys que no havia estat a l'illa. Potser se n'apartà deliberadament, per mònita política o per raons sentimentals, mentre el rei Jaum de Mallorca, son *senyor*, com l'anomena en el *Libre de Contemplació*, havia estat privat de la sobirania del seu regne. Fins que el monarca va recobrar-lo, no hi tornà. Diu la *Vida anònima* que Ramon Llull hi disputava amb els sarraïns de la terra. Amb el cor amargat pel fracàs del primer viatge a Tunis i de la seva campanya a la cort papal i a la dels reis en favor de la Creuada, concentrà els seus esforços en la predicació polèmica amb els sarraïns. El *Dictat de Ramon* (1297) es refereix a les disputes però no a la Creuada. De sobte, la notícia de les suposades victòries dels Tartres revifa en Ramon Llull el vell desig de la missió en terres exòtiques i se n'hi va. El març de 1301 encara és a Mallorca, però al setembre ja el trobem a Xipre, escrivint la *Rhetorica*. S'arriba fins a l'Armènia (gener, 1302). El viatge també fracassa i retorna a la seva terra. Pel setembre de 1302 ja hi tornava a ser.

7.—Ramon no perdia mai el control dels seus plans de treball i els seus desplaçaments no trencaven tampoc el programa que fixava a la seva activitat intel·lectual. L'*Aplicació* ja revela un treball d'estructuració didàctica de les seves idees sobre la retòrica. Ell prou sap que és l'art de persuadir i que la persuasió és la finalitat del predicador. Quan l'obsessionen els projectes de Creuada, escriu tractats en favor d'ella. Quan es concentra, com ara, en la predicació, es preocupa d'assolir-hi la màxima eficàcia. I per a formació dels seus deixebles, pensa en fer una retòrica *nova*, d'acord amb la seva art i amb les seves experiències de predicador. Per això escrigué a Xipre la *Rhetorica*. Si no hagués sortit de Mallorca, l'hauria compost en l'illa nadiua. I l'escriu en català, perquè és a la seva terra on ha de tenir la màxima eficàcia. I també per tal que, com deia en l'*Art amativa* (*Obres*, xvii, 7), «els hòmens qui saben latí ajen doctrina e manera com de les paraules latines, sàpien devallar e parlar bellament en vulgar».

Quan la *Rhetorica nova* fou traduïda al llatí a Génova (1303), Ramon Llull estava acabant de preparar el seu util·latge per a la nova campanya de predicació. L'*Ars magna praedicationis* (Montpeller, 1304), ve a ésser un exemplari antològic de sermons, com un llibre de pràctica per a ús dels deixebles i col·laboradors que volia preparar

per a la polèmica missional. La *Rhetorica nova* l'havia precedit a tall de manual teòric.

8. — Aquesta retòrica lul·liana és inèdita i no ha estat encara estudiada.³ Quan s'ha parlat de la retòrica de Llull, ha estat seguint la titulada *In Rhetoricam Isagoge* publicada per primera vegada a París en 1515 i reproduïda després en les edicions de L. Zetzner a Strassburg (Rogent-Duran, núms. 57, 144, 162, 180 i 233). El P. Pasqual (*Vinditiae*, I, 240) ja la considera apòcrifa. Menéndez Pelayo, en la *Historia de las ideas estéticas* (cap. IV), i sense estar segur que les cinc edicions esmentades reproduïssin un mateix text, evidencia que el de París no pot ésser autèntic, si bé opina que *la doctrina de este tratado es luliana pura* i la considera *consecuencia legítima del Arte magna*. Però Menéndez Pelayo no desconeixia, si bé no pogué utilitzar-lo, el text autèntic en llatí de la *Rhetorica*, ja esmentat per Salzinger en son catàleg, n.º 184, i es refereix al manuscrit de París, esmentat per Hauréau en la *Histoire littéraire de la France* (vol. 29, n.º LXXIV). Hauréau creia, erradament, que era aquest el text llatí estampat en les edicions citades més amunt. Desviats per l'afirmació de la *Histoire littéraire*, tant Longpré com Ottaviano i Avinyó (aquest en son primer estudi bibliogràfic a *Estudis Franciscans*, 1932, però ja no en *Les obres autèntiques del Beat Ramon Llull*, 1935) encara incorregueren en la mateixa confusió.

9. — Set manuscrits conec de la *Rhetorica nova*. Dos a Munic (lat. 10529 i 10544), fa anys vaig estudiar-los amb molt d'interés i em despertaren el propòsit de publicar-los. A París n'hi ha un, abans al·ludit (lat. 6443 c); un altre que ja veié Mateu Obrador, és a la Biblioteca Ambrosiana de Milà i el descriu C. Ottaviano (*L' Ars Compendiosa de R. Lulle*, París, 1930, p. 8); el cinquè, a la Biblioteca universitària de Pavia, el descrigué el P. M. Batllori, S. J. (*Analecta Sacra Tarraconensia*, XI, 139); és el mateix que R. Beer esmenta, un poc despistat respecte de qui pogués ésser-ne l'autor, en *Die Handschriften des Klosters Santa María Ripolls*, II, 93); el sisè és a la Vaticana, lat. 6295; el setè figura entre els manuscrits del cardenal de Cusa a Cues,

³ ALONSO DE ZEPEDA al pròleg de la seva versió castellana de l'*Arbre de Ciència* (1663) diu que: «daré a la estampa... la Rhetorica». Probablement el text que coneixia era el pseudo-lul·lià, l'únic que havia estat divulgat per l'estampa a París i a Strassburg.

Cod. 83 (cita aquests dos darrers manuscrits el malaguanyat Dr. Honnecker; *Gesammelte Aufsätze für Kulturgeschichte Spaniens*, VI, 264). Es probable que la llista de textos de la *Rhetorica nova* encara estigui lluny d'ésser completa.

No conec directament sinó els manuscrits de Munic i el de Pavia, del qual el P. Batllori em facilità molt gentilmente un microfilm. No puc doncs pretendre fer una edició del text. El lat. 10529 monac., que podria ésser del segle XIVe, dóna una lliçó prou correcta, superior a la de l'altre còdex muniquès i al de Pavia, tots dos del segle XVe i que presenten errades que els agermanen i semblen derivar d'un text també deficient. Els fragments transcrits en aquest article, els trec del lat. 10529 de Munic. No crec que els altres manuscrits presentin diferències essencials.

10.—La *Rhetorica nova* no pateix pas sempre del *verbiage* que hi trobaren els autors del vol. 29 de la *Histoire littéraire de la France*. Està tan lluny de la sofisteria antiga com del caràcter purament formal que pren la retòrica en la seva aplicació al *dictamen*, tan car a la tretzena centúria. Encara que tènicament no en derivi, es mou dins del camí que St. Agustí va obrir a la retòrica ciceroniana, quan va transfigurar-la, aplicant-la a la predicació, en el llibre quart de la *Doctrina christiana*.

11.—No és que Ramon Llull ignorés els secrets de la retòrica del seu temps, ni la seva terminologia, ni l'eficàcia de les *colors retòriques* i de l'aplicació dels recursos del bell parlar als sermons. Ja en el cap. 73 de la *Doctrina pueril* deia que «per retòrica, les paraules que són llargues, semblen breus». Ell adopta i recomana aquells recursos, però mai no confina la seva didàctica a la pura línia formal. Això és el que marca la gran originalitat del tractat de Ramon Llull entre els manuals escolars de primera retòrica. Coratjosament desarrela la seva teoria dels tòpics purament formals i empírics de l'art dictatòria del seu temps, i tot i que manipula de vegades el mateix tecnicisme, el transforma portant-lo a una zona molt més alta i transcendental. I ho fa amb una gosadia, que de vegades sembla arbitrària i havia de perjudicar l'eficàcia didàctica del seu sistema.

12.—L'*ordo*, per exemple, l'antiga *dispositio* natural i artificial que marcava la col·locació de les diferents parts del discurs, en l'*ars*

dictaminis quasi es reduïa a una tècnica per a la *narratio*. Veiem com, en la *Doctrina pueril* (c. 73) sintetitza Ramon Llull la seva idea de l'*ordo*: «Si tu, fill, vols parlar per retòrica, dóna bells eximplis al començament de tes paraules, e la *mellor matèria* de tes paraules sia a la fi». Però en la *Rhetorica* va més enllà i allibera les normes del seu *ordo* de tota preocupació estilística i planteja la teoria de la bellesa de l'ordre i jerarquia de les paraules basada en llur significació, segons el principi concisament expressat en l'*Ars generalis ultima* (cap. 100): *Rhetoricus ornat cum voce significativa*. En els *Cent noms de Deu* (xxvi, 7) formula clarament en un díctic el seu menyspreu per a la retòrica que podríem anomenar decorativista:

Mays val veritat en amar,
qu'en sermó paraules ornar.

13.—Tenia doncs raó Ramon Llull en batejar de *nova* la seva retòrica. Li podia donar aquest dictat amb més profunda significació que la que involucraven en tal adjectivació les escoles del temps, quan qualificaven de *nova* la *Rhetorica ad Herennium*, falsament atribuïda a Ciceró, per tal de distingir-la del tractat *De inventione*, dit *Rhetorica vetus*. *Nova* s'anomenava també la *Rettorica* o *Fiore di Rettorica* de fr. Guidetto da Bologna, tal vegada perquè es basava en l'*Ad Herennium*. Fins hi havia una *Rhetorica novissima*, la del dictador Boncompagno da Bologna, contraposada així a la seva famosa *Rhetorica antiqua*. Però Ramon Llull no imitava ningú amb el seu títol. Tenia consciència de la novetat de la seva obra. Igual va denominar la *Logica nova*, la composició de la qual no deu ésser gaire allunyada de la *Rhetorica*, puix fou traduïda al llatí un any més tard que ella, a Montpeller, el mes de juliol de 1304.

14.—Les bases teòriques d'aquesta preceptiva, no les va concebre Ramon Llull en aquella etapa de la seva producció on cau la redacció de la *Rhetorica nova* i de l'*Aplicació de l'Art general*. Eren molt més antigues. Els seus principis essencials, els que li serviren per a construir una retòrica que cerca la bellesa en la significació i en la força evocadora dels mots, més que no pas en llur funció purament decorativa i externa, ja els trobem formulats en el *Libre de Contemplació*, pertanyent a la primeríssima època de Ramon Llull. Amb raó ha estat dit d'aquell llibre formidable que conté en germen tota la producció

lul·liana (T. i J. Carreras Artau, *Historia de la filosofia espanyola*, 1, 548). El cap. 359 té el següent títol: *Com hom adorant e contemplant nostre Senyor Deus, sab aver art e manera de dir paraules rectoricalment ordonades*. Manuel de Montoliu (*Quaderns de Poesia*, 1935, novembre, p. 8), deia que aquell capítol és una mena de *retòrica mística*. Ramon Llull s'hi proposa de *donar art e manera* per a parlar *bellament e rectoricalment e endressadament*, a l'igual de l'art i manera que té el joglar en *fer lo so en la samphonia e en la caramella*. El procediment consisteix en construir unes figures amb les combinacions de les quals aprèn hom a parlar segons retòrica però basant-se sempre en l'argumentació partint de les tres potències de l'ànima.⁴

15.—La tècnica pot semblar infantil, tot i resultar complicada, però els exemples que la il·lustren proclamen que, ja en les primeres exposicions del seu sistema, Ramon Llull havia concebut una estètica on la bellesa de les coses és graduada segons llur jerarquia i per tant els mots que les expressen seran més o menys bells segons llur significat. *Qui vol fer per lo firmament nulla bella comparació*, cal que parli més del sol que de la lluna i de la lluna que dels estels, «car aitant com hom parla de les coses qui són pus belles o majors e pus vertuoses, d'aitant són les paraules pus belles e mills agradables a oyr e a ésser enteses» (§ 12). Quan hom adora i prega Déu, parla *los pus bells dictats e les pus belles paraules que hom pusca parlar ni dir* (§ 15). «Pus bell nomenar fa Apostoli que cardenal, e cardenal que bisbe... e pus bell nomenar fa burguès que pagès e cavaller que burgès...» (§ 20). També estableix categories entre les bèsties: l'astor, l'esperver, el cavall, el lleó, l'anfós o el salmó fan de més bell nomenar que no pas el gall o el voltor o el ca, l'ase, la rajada o el polp (§ 21). Tal vegada influí en aquesta curiosa valoració, la literatura dels bestiaris, o simplement l'estima que d'uns i altres d'aquests animals feia el poble. Molt agut és l'anàlisi de per què l'home s'adelita tant quan sent *paraules novelles e estranyes* (§ 26). També és digne d'esment, perquè toca un argument nou lligat amb la psicologia de l'auditori, el § 27. Aquell qui vol parlar bé, diu Ramon Llull, ha de pensar més en el plaer de qui escolta que no pas en el seu, i ha de

⁴ Aquest capítol del *Libre de Contemplació* ha estat comentat per T. CARRERAS ARTAU en el profund estudi, un dels millors del llibre, que dedica al tractat lul·lià en l'obra esmentada (I, 569).

saber callar en el moment oportú. L'home *massa arengador*, acaba dient, corromp allò que ha dit *ab paraules leges, longues, supèrfues, no necessàries*.

No cal ponderar la importància d'aquesta primera pedra de la retòrica lul·liana. I un no pot sinó meravellar-se altre cop davant del miracle que s'amaga dessora els anys de preparació i estudi de Ramon Llull, després de la seva conversió, en els quals no solament depurà i enardí la seva ànima, sinó que combinà el seu sistema, preveient-ne tot l'ulterior desenrotllament, i creà el vocabulari científic necessari per a expressar-lo. Aquest capítol 359 del *Libre de Contemplació*, encloï la idea feconda, el *parti pris* més original de la retòrica lul·liana. Només hi falta el seu desplegament didàctic i aquest ens el donarà la *Rhetorica nova*.

16.—El cap. 73 de la *Doctrina pueril* tracta breument de retòrica. Tot el tractat és d'intenció marcadament pedagògica. Cada una de les arts del trivi i del quadrivi hi és definida i acompanyada d'una concisa norma sobre la seva pràctica i abast. Per els curts fragments que ja n'he citat, pot hom veure que hi sona molt afeblida la idea que triomfa en l'esmentat capítol del *Libre de Contemplació*. Una lleu reminiscència de la teoria de l'*ordo*, pròpia de les *artes dictandi* del temps, i una breu recepta d'utilització dels tòpics de l'oratorïa, donen a aquella plana un to escolar ben diferent de la personalitat que respira la *Rhetorica nova*.

17.—En l'*Arbre de Ciència* (1295-96) diu Ramon Llull coses molt belles sobre retòrica en l'*Arbre humanal*. De primer antuvi sembla referir-se a una idea purament formal, sensual diríem, d'aquella art. «Lo retòric tracta com pusca parlar bells vocables, par ço que'l seny d'oir n'aja plaer...» Més avall diu: «...pren lo retòric en l'*Arbre ymaginal* semblances belles e ordenades e dispostes a plaer, posades aquelles semblances en paraules ornades ab bells adjectius, participis e verbs, e posades aquelles paraules en bells e plaments exempls e en ornades salutacions e humils pregueres e degudes demandes e promentents coses agradables». En l'*Arbre questionnal* (V, 174, 178 i 184) profunditza aquesta exposició, que hom diria purament literària, de la retòrica. És que un retòric pogué inventar la gramàtica? pregunta. Resposta: «En axí és rectòrica fi de gramàtica, com habitat, de cambra». És que la retòrica és tan necessària com la lògica? Resposta:

«Per retòrica es mògut lo príncep a pietat e per lògica a justícia». I encara altra pregunta: Retòrica, és tan bella per paraules humils i piadoses, com per les veres? Resposta: «...moltes vegades retòrica mou los hòmens a pietat e caritat amb les *paraules falses* que'ls són dades a entendre». Les *paraules falses*! Aquest és l'escull que Ramon Llull ens ensenyarà d'evitar amb la seva retòrica, redimint-la de tota vel·leïtat sentimental o sofisticada. No pot ésser bell ni plaent allò que és fals i és així com hem de valorar el passatge abans transcrit, el qual, pres isoladament, semblaria només visar a un afaisonnement musical o pintoresc dels mots o de les imatges.

18.—L'*Aplicació de l'Art general* (març 1300 o 1301), en la sisena part, dedica uns doscents versos a la retòrica. El propòsit d'ajudar-se'n en la predicació hi és expressat en els versos 910-911 i 967-968 i en els introductoris de l'obra (17-18).⁵ Tan poc de temps com separa la composició d'aquest poema didàctic de la redacció de la *Rhetorica nova*, el pla dels dos tractats és ben diferent. En l'*Aplicació de l'Art general* la divisió de la matèria es fa segons les sis distincions clàssiques de l'*Ars magna*: principis o començaments, regles, definicions, condicions, taula i qüestions. La *Rhetorica* es distribueix en quatre parts que no són, com aquelles distincions, aplicables a qualsevol tema, sinó pròpies exclusivament de la retòrica: *ordo*, *pulcritudo*, *scientia*, *caritas*. L'*Aplicació* parteix de la definició de la retòrica:

Rhetòrica és parlament
fayt ab bell ornament.

Aquesta definició s'acorda amb la que llegim en la *Doctrina pueril* (c. 73): «Retòrica és parlar bellament e ordonadament, per la qual són agradablement ordonades paraules e per la qual hom és exoït moltes vegades». En canvi, la *Rhetorica nova* parteix d'una definició de la paraula: «Cum verbum sit medium et instrumentum per quod loquentes et audientes in unum finem conveniunt, consequitur ut quanto verba fuerint amplius ordinata magisque ornata, tanto ampliori pulcritudine venustentur, quantoque verba fuerint pulciora, tanto etiam audientibus placibilia reddantur... et cum ad hoc ars

⁵ Cito per l'edició Galmés, *Obres de R. Llull*, XX, 1933.

⁶ L'*Ars generalis ultima*, c. 100, defineix la retòrica com *ars inventa cum qua rhetoricus colorat et ornat sua verba*.

rhetorice ordinetur, erit dicte artis subiectum verbum ordinatum, ornatum et pulcrum».

19.—La part destinada a retòrica en l'*Aplicació*, es perd bastant en vaguetats i en generalitats abstractes, quelcom forçades a voltes. Hi mostra l'autor tanmateix la seva ingeniositat típica. Les *regles* (segona distinció), hàbilment mesclades i explicades, cal utilitzar-les per ornar les paraules, ja que el *gran ornament — del parlar, muda'l talent — dels oents* (v. 892-894); això s'obtindrà tenint en compte el *què, per què, qual, lloc, temps* etc. En tornarem a veure l'aplicació en la tercera part de la *Rhetorica*. Les *definicions* (3.ª distinció) són raapidíssimament tractades. També embelleixen els sermons: *el diffinir, abellir — fa so qui és diffinit* (v. 919-920)... *e si tu vols acusar — altre, e tu scusar — fe'u ab tal diffiniment — on sia bel ornament — car bellea de dictat — fay estar hom escusat* (924-929). També hi ha el ressó d'això en la *Rhetorica*. Les condicions (4.ª distinció de l'*Aplicació*) donen motiu a alguna indicació curiosa sobre el capteniment de l'orador, segons que les circumstàncies exigeixin que parli amb contrició, o rient, o amb humilitat, o amb modèstia, però mai amb ira, *car ira fay leg dictat* (956). Cal considerar bé ço que hom vol dir i com farà agradables les seves paraules *per belea de dictar — e per verament parlar* (966-967). La doctrina d'aquesta distinció es correspon un poc a la segona condició de la segona part de la *Rhetorica*. No era fàcil l'aplicació de la pràctica de la taula (5.ª distinció), i és en efecte, la més breu de les disquisicions d'aquest tractadet en vers. Digne de remarcar és l'al·lusió a l'interés que pren l'auditori en les novetats. Ja hem vist que en el *Libre de Contemplació* Ramon Llull havia analitzat també aquest estímul de l'atenció dels oients. *Quan hom ou res nou dir — l'ausir ne pren abelir* (977-978), diu amb precisió mnemotècnica. La sisena distinció es refereix a la manera d'aplicar les *qüestions*. També és molt breu. Per comparació i veritat s'assolirà la bellesa del *dictament*. He deixat per a la fi la primera distinció, referent als *començaments*. La bellesa és aconseguida, aplicant la norma lul·liana, per la combinació dels principis (bondat, grandesa, potestat etc.) i també aplicant a cada un d'ells la qualitat dels altres, en forma adjectivada; per exemple, *grandesa bonificada (axi com li adjectiu — qui ornen li substantiu*, v. 820-821). En l'*Ars generalis ultima* es refereix a aquest procediment: *ornare principium cum suis correlativis, sicut ornare bonitatem cum bonificante, bonificato et bonificare*.

Confesso que no he pogut entendre bé uns versos (824-827 i 837-838) d'aquesta distinció; tot i que semblen referir-se a normes de composició gramatical i estilística, deuen tenir un altre abast, lligat amb la tècnica lògica de la combinatòria lul·liana.

20.—La *Rhetorica nova* va al mateix objecte que la part de retòrica de l'*Aplicació de l'Art general*, però per altres viarany. També es escrita per a ensenyar a compondre sermons, però el desenrotllament és ben diferent. En la distribució de la matèria i en la manera de tractar-la, l'autor té present la tècnica de les poètiques del seu temps. No és que n'imiti el pla, però el té en compte, i de moltes de les qüestions que en aquelles són estudiades, n'accepta el convencionalisme didàctic, encara que només sigui en la nomenclatura. La doctrina però és tota una altra i ben original. Partint de la pauta de les preceptives del segle XIIIe, ens en dóna una transfiguració radical, segons les directrius del pensament lul·lià.

No és que siguin diferents la idea informadora de l'*Aplicació* i la de la *Rhetorica*. La diferència és en el mètode, en l'exposició, en les dimensions i l'arquitectura de la construcció. La retòrica de l'*Aplicació* fou escrita per als deixebles ja formats en la tècnica lul·liana. Tot hi és expressat en abstracte compendi, sense concessions al món escolar qui vivia fora de l'art lul·liana. En canvi, en la *Rhetorica nova*, aquella guspira que amb prou feines flamejava en l'*Aplicació*, s'espandeix a través de la complicació de les preceptives del temps; i s'esforça en matisar-se amb les *colors retòriques*, emprant el mateix mot, que mai no falta en les arts poètiques del temps. Era un tractat dedicat a profans en lul·lisme, però familiaritzats amb la tècnica de la *poetria* contemporània.

21.—El breu pròleg de la *Rhetorica nova* explica que Ramon Llull no havent pogut compondre els sermons que volia fer segons l'*art general*, *propter quedam alia negotia que vitare non possumus, presertim quare ipsi sermones requirunt scripture longitudinem*, s'ha decidit a compendiar el tractat *in quo componendi diserendique pulcros et naturales sermones ad multas variasque materias, servato ordine debito et processu, via facilis et perutilis reseratur*. Té quatre parts com ja he dit: *ordo, pulcritudo, scientia, caritas*.

22.—L'*ordo* al qual les preceptives donaven tanta importància (cf.

§ 12), és el primer element de la retòrica de Ramon Llull. Sense ell, no pot hom aconseguir *mutua pax et amicitia* entre el qui parla i el seu auditori.⁷ De dues maneres és entès l'*ordo*. Segons el primer sentit, hom té en compte la *forma*, *matèria* i *fi* de les frases o paraules. No es refereix a l'ordre de la col·locació dels mots, sinó a llur íntima congruència. Fa pensar en la teoria que els germans Carreras Artau anomenen *metafisico-exemplarista* (p. 458). Si diem que la *regina és bella*, expressem la forma essencial de la reialesa i si diem que *la regina és bona*, afegim una forma accidental a la bellesa inseparable de la significació de *regina* i aquella forma *decorat et pulcrificat regine pulcritudinem*. En canvi, si diguéssim que *la regina té gran bondat i gran estultícia*, no parlariem retòricament. Per semblant camí discorre en tractar de la *matèria* de l'*ordo*, que també pot ésser essencial i accidental. La *finalitat* pot ésser doble, segons que es trobi en l'explicació d'allò que vol dir qui parla (*regina que habet magnam pulcritudinem, habet magnam bonitatem*); o bé, allò que es proposa d'assolir aquell qui parla (v. gr., si la donzella manifesta la bellesa de la senyora, per tal que aquesta li cerqui marit).

El segon sentit de l'*ordo*, s'acosta més al que és propi de la preceptiva contemporània de Ramon Llull. Procedeix per *principium, medium et finem*, significant concretament el lloc de col·locació de la paraula en la frase. Es regulat per el significat: «regina debet ancille preponere... quia digniora indignioribus sunt preponenda». També hi trobem una lleu exposició de la teoria de l'exordi, amb la *captatio benevolentie* que cal reforçar amb l'aplicació d'un exemple, i seguida de la *narratio* («*dictis... que pertinent ad laudes... et commendationem... debet secundo subiungere suam necessitatem et eius pro quo petit*») de la *petitio* (*quod ad sue petitionis substantiam pertinet*), i la *conclusio*. Com veiem en això es mou dins dels límits de l'art dictatòria.

⁷ Tots els manuscrits que conec reforcen aquesta afirmació amb una cita atribuïda a Séneca: «cum iuxta Seneca testimonium, principium sit amicitie bene loqui». Si el text de la *Rhetorica* no fos tan essencialment lul·lià, aquesta cita ens podria fer dubtar de la seva autenticitat. Probablement és una glossa marginal que passà al text o hi fou incorporada pel traductor. Una glossa d'aquestes pot hom llegirla al marge del lat. monac. 10295, f. 21v, comentant la definició aristotèlica del bé, que reporta R. Llull: «bonum est quod omnia appetunt». Al marge el copista anotà: «Primo etiorum».

23. — La segona part que tracta de la *pulcritudo*, és la més extensa i també la més interessant segons el concepte literari de la retòrica. Set són les condicions exigides per a assolir la bellesa o *pulcritudo* segons Ramon Llull. La primera, «ut verba habeant pulcra vocabula, secundum quod habeant pulcra principia; tertium ut in loquendo fiant pulcre comparaciones; quartum ut interponantur pulcra exempla; quintum ut verba habeant congruum ornatum; sextum ut in verbis fiant pulcre coniunciones et distinctiones; septimum vero et ultimum, ut loquens in principio proponat pulcra et ordinata proverbialia que proposito congruant».

La formulació del primer principi marca ben clar la distinció que fa Ramon Llull entre *verba* i *vocabula*.⁸ Quan escriu en català, les expressions que corresponen a aquests termes són *paraula* o *dictat*, i *vocable* (cf. *Libre de Contemplació*, c. 359, § 21). De tota manera, en el notable vocabulari que hi ha la fi de l'*Art amativa* (*Obres*, xvii, pp. 389-398), el títol és *taula de les paraules*, quan sembla que hauria de dir dels *vocables*. Aquesta distinció no deriva de la preceptiva formalista de l'*Ars dictaminis*, sinó que pertany a la lògica del llenguatge.⁹

24. — Els vocables bells ho poden ésser per la *forma* (Déu, àngel, home, bondat, rei, cavaller, sol, estel, lleó, cavall, rosa, lliri, or, rubí etc.); o per la *matèria* (*àngel*, perquè és espiritual; *sol*, perquè és incorruptible; *domina*, *quare de se significat dominium*; *veritas*, *quare est opposita falsitati*, etc.); o per la *finalitat* (v. gr., *justitia*, *que est ad pacem conservandam*; *castrum ad defendendum*, etc.). No cal subratllar la bellesa d'aquesta teoria de la *pulcritudo vocabulorum*. És la que Ramon Llull explica tan suggestivament en l'*Ars generalis ultima*

⁸ Es a dir, els *vocabula* són un element dels *verba*. El *L. de Contemplació* (c. 359, 21) diu: qui vol parlar belles *paraules*... sàpia dir bells *vocables*, car de bells *vocables* pot hom compondre bells *dictats* e belles *paraules*... Tanmateix al capítol de les qüestions de la *Rhetorica* sembla que el *verbum* no equival a *dictat*. Així ho veiem quan dóna la definició de *verbum* com *vox significativa*. Igual fa abans quan parla de la majoritat del *verbum* i posa com exemple *esse*, *regina*, etc., i al passatge de l'*Ars magna* citat al § 24. Aquesta inconsistència terminològica, l'hauríem d'atribuir al traductor poc familiaritzat amb la peculiar significació que dóna Llull a *verbum* i *vocabulum* quan desfà la sinonímia corrent dels dos termes?

⁹ Cf. GRABMANN, *Die Entwicklung der mittelalterlichen Sprachlogik* (*Mittelalterliches Geistesleben*, 1926).

(c. 100) per explicar què entén per *vox significativa*: «cum aprilis et majus sunt pulchriora verba quam quando dicitur october et november, eo quod signant flores et folia et avium cantum et renovationem temporum et rerum generabilium. Hoc idem potest dici de fontibus, fluminibus, rivulis, pratis, arboribus, umbris et hujusmodi, que sunt pulchra vocabula secundum sensum et imaginationem». Llegint aquesta explicació, sembla que comprenem millor les evocacions de bells paisatges que Llull feia servir d'escenari a les seves disputacions.

25.—La segona condició es refereix als *bells principis*. Res tenen a veure amb el sentit retòric de l'exordi. Són les qualitats que han de tenir les paraules de l'orador: *veritas*, *audacia*, *affectio*, *humilitas* et *continuatio*. Es un dels capítols de major intenció i agudesa psicològiques. «Veritas intellecta in verbis, loquentes amabiles reddit», diu tractant del primer principi. Però no pot brillar la bellesa «in falsis et malis, nec in veris et malis verbis». El comentari a l'audàcia, posa de relleu amb gran traça una qualitat de la qual no parlen les retòriques dedicades al *dictamen*. No pas perquè fos desconeguda, ja que no faltava en els tractats dedicats a la formació de l'orador. Algun record devia servir-se'n en els *ensenhamen* per a joglars. Ramon Vidal de Besalú recomenava al seu deixeble

el cor aiatz ardit e bo
a ben fornir vostra razó (*Abrils*, 1622-23).

Eustache Deschamps, quan en la seva art de segona retòrica enumerava les qualitats del *bon rethoricien*, encara recordava que havia de saber *parler et dire... hardiement* (*Oeuvres; Soc. des Anciens Textes*, VII, 266). L'*audacia* en l'orador, segons Ramon Llull, «ipsius vocem exaltat et roborat». En canvi, «quando cum timore et sine audacia quis verba protulerit, ipsa verba sua virtute privantur et tamquam nullius valoris ab audientibus reputantur». Tot el passatge mereixeria d'ésser reproduït. En la tercera part de la *Rhetorica*, en parlar de la *Magnitudo*, insisteix en què les paraules altes i excel·lents *sunt recitanda... cum animi constancia et absque pavore*. Un hi veu formulat entre ratlles el resultat de les experiències de Ramon Llull com orador. Ell havia fet de l'audàcia la llei de la seva acció davant de tota mena d'auditoris, hostils o indiferents.

26.—Però sabia temperar-la amb l'amor (*affectio*, tercer principi),

sense la qual l'oient dubta del veritable interès de l'orador en allò que predica, i reputa les seves paraules *vana et levia*. Per això, tothom qui parla i vol aconseguir l'èxit que es proposa, «debet... in principio sue narrationis verba ipsa cum animi fervore et multa affectione proponere». I encara li cal *humilitat*, el quart principi, *que est pulcra virtus* i fa l'auditori atent i benèvol quan *proloquens cum humilitate incipit verba proferre*, ben al contrari del qui comença amb supèrbia i arrogància. L'últim principi l'anomena Ramon *continuatio*. No coneix el terme català al qual corresponia. Li donava especial importància per a l'eficàcia oratòria (*magnam vim habet*). La defineix com l'*instrumentum quo a loquente sunt verba liganda, ut unum verbum* (és a dir la frase, el dictat), *sine detruncacione et vocis cessacione, alteri conjugatur*. Sembla doncs que Ramon Llull es refereix a la facilitat i fluïdesa de paraula.

27.—Els curts extrets anteriors donen prou idea del gran interès de la segona *conditio* (*de pulcris principiis*). Coneixíem el Llull poeta i escriptor, però només imaginàvem la seva força oratòria. Els reculls de sermons que d'ell tenim, són simples esquemes. Hi falta l'element afectiu i comunicador. Aquestes planes de la *Rhetorica nova* ens enlliuren el secret amb precisió i originalitat. Es movia dins de les normes de l'art suàsoria, tan velles com la vida social de la humanitat, però filtrades a través del temperament de Ramon Llull. Per això sonen amb tanta novetat aquelles humils i ingènues paraules que la premiosa prosa del traductor fa encara més elementals. La darrera part de la *Rhetorica*, que tracta de la *caritat*, podria haver figurat com últim d'aquests *principis*, però l'autor la reservava per a la fi del llibre, com darrera i definitiva inspiració de la seva eficàcia. (*)

JORDI RUBIÓ
Barcelona

(*) *N. de la R.* — La continuación del trabajo del Dr. Rubió se publicará próximamente.